

ПЕТРО РИХЛО

ІСТОРИЯ І ЛЮДСЬКА ДОЛЯ В НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІРИЦІ БУКОВИНИ

Загальновідомо, що людське життя зумовлене багатьма зовнішніми чинниками – історичними, соціальними, національними тощо. Найяскравіше всі ці взаємозв'язки в їх образному втіленні відтворює художня творчість. Історики літератури соціалістичних країн десятиліттями докладали неабияких зусиль, аби переконливо проілюструвати цю тезу на основі розвитку світового літературного процесу. Власне кажучи, було б несправедливим твердити, що їхні зусилля виявилися геть марними чи прямували в цілком фальшивому напрямку, оскільки й справді жодна людина не може уникнути диктату часу, в якому живе, епохи, яка її формує. Письменники – особливо чутливі люди, які несуть ці карби часу, ці стигми історії в собі.

Безперечно, що сучасний письменник наділений набагато інтенсивнішою історичною свідомістю, ніж, скажімо, його попередники в середньовіччі, де вона щойно починала кристалізуватися. Проте історія може бути для одного автора абстрактною й розмитою категорією, як, скажімо, для Марселя Пруста в його «суб'єктивній» романній епопеї «У пошуках втраченого часу», а для іншого вельми конкретно і болючою, як, наприклад, в заснованих на документальному матеріалі епічних хроніках сталінського періоду Александра Солженіцина. Тут мається

на увазі не так естетичний момент, як філософсько-історичний вимір. Американець Вільям Фолкнер придумав фіктивний округ Йокнапатофа, де відбувається дія більшості його романів та оповідань, і цієї «мініатюрної поштової марки рідної землі»¹ вистачає йому, щоб показувати історію Америки протягом багатьох десятиліть. Глибина історичної свідомості та історичного мислення письменника не може вимірюватися географічною масштабністю чи часовою амплітудою його творів. Натомість вона повинна залежати від письменницької здатності осягати історичні процеси в їх правдивому, неспотвореному сенсі, від уміння художньо трансформувати їх за допомогою власної фантазії і відтворювати для читача в оригінальній, естетично довершеній формі.

Тому зовсім необов'язково робити далекі історичні екскурси в минуле певної літератури, щоб розкрити складні взаємостосунки історичних подій і людської особистості у вірші, драмі чи романі. Інколи для цього цілком досить невеличкого географічного регіону й обмеженого часового відтинку, як, наприклад, Буковина міжвоєнного періоду.

Історична Буковина, в якій до Другої світової війни проживали українці, румуни, євреї, німці, поляки, мадяри, вірмени, цигани та інші народи, пережила у XX столітті, мабуть, більше бурхливих подій, ніж за всю свою попередню історію, включаючи давньослов'янську державність, молдавське й османське правління. Після тривалого, майже 150-літнього періоду мирного існування під егідою австрійської корони, в 1918 р. її, за Версальським мирним договором, було проголошено провінцією королівської Румунії. Через два десятиліття (1940) відбулося «визволення» північної частини краю радянськими військами – Буковину було розділено на дві частини: її північні райони відійшли до СРСР, а південь залишився під орудою Румунії. Через рік Північну Буковину захопили німецькі нацисти, які знову передали правління краєм своїм румунським союзникам. В 1944 р. Червона армія «звільнила» Північну Буковину вдруге і її знову було включено до СРСР. Після розпаду Радянського

¹ Цит. за: *Грибанов Б.* Фолкнер. – М.: Молодая гвардия, 1976. – С. 91.

Союзу вона стала українською. Отже, це край, який радше був іграшкою історії, ніж її повноправним суб'єктом.

Основні етапи цієї хаотичної, заплутаної історії Буковини новітнього часу поетеса Роза Ауслендер намагається ескізно відтворити у своєму вірші «Чернівці» як «історію в горіховій шкаралупці»:

Місто на схилах у сукні зеленій
Дроздів непідробні трелі

Дзеркальний короп
приправлений перцем
мовчав п'ятьма мовами

Циганка
читала нам долю
на картах

Діти монархії
під чорно-жовтим стягом
марили про німецьку культуру

Легенди Баал-Шема
Чудеса з Садагури

Після червоної рокіровки
міняються барви

Валах прокидається –
й знов засинає
Семимильні чоботи
в нього під ложем – чимдуж утікає

В гетто
Бог подав у відставку

Знов переміна знамен:
Молот навпіл розколює втечу
Серп стинає час на сіно².

Німецькомовна поезія Буковини, яка (загальноісторичний парадокс) досягла апогею свого розвитку саме в румунський час (що, звичайно, було підготовлено тривалим австрійським періодом), спроможна дати для розкриття нашої теми «історія і людська доля» чимало вражаючих фактів, здатних переконливо проілюструвати не лише безсумнівний тиск, який чинить історія на кожного поета, а й показати той спротив, до якого вдається творча натура, намагаючись вирватися з її лабет. В основу моїх аналітичних спостережень покладено життєві й творчі трагедії буковинських поетів, які так фатально спустошили злочинна ідеологія, тоталітарна влада й Друга світова війна.

Роза Ауслендер, вірш якої наведено вище, була майже ровесницею двадцятого століття. Як Розалія Беатріс Рут Шерцер вона побачила світ у Чернівцях 11 травня 1901 р. В юності поетеса була полум'яною прихильницею філософського вчення Платона, Спінози і берлінського мислителя К. Бруннера й членом т.зв. «Етичного семінару» доктора Кеттнера у Чернівцях, де ґрунтовно вивчалися й пропагувалися філософські ідеї Баруха (Бенедикта) Спінози й Константина Бруннера. У своєму вірші «Спіноза II» вона напише:

Мого святого
зовуть Бенедикт

Він
обточив
світобудову³.

² Ауслендер Р. Час фенікса: Вибрані поезії / Упор., вступна стаття та пер. з нім. Петра Рихла. – Чернівці, 1998. – С. 31.

³ Там само. – С. 139.

Двадцятилітньою дівчиною разом зі своїм другом Ігнацем Ауслендером, з яким вона згодом одружується, молода поетеса емігрує до США, де працює банківським службовцем і редактором емігрантських німецькомовних видань. Там вона публікує свої перші вірші. Після десятилітнього перебування в Америці вона повертається в 1931 р. назад до Чернівців і незадовго до початку Другої світової війни встигає видати тут свою першу поетичну збірку «Райдуга» (1939). Книга відкривалася коротким віршем під назвою «В життя»:

Лише зі смутку потайних глибин
снується втіха лагідним струмком
і напува мене крізь часу плин
терпким вином і чорним молоком⁴.

Тут уперше зринає той дивовижний оксюморон «чорне молоко», який трохи пізніше утворить початковий рядок і невідворотний лейтмотив знаменитої «Фуги смерті» Пауля Целана.

Однак невдовзі спалахнула війна, під час якої заговорили гармати, отож музи змушені були замовкнути. Преса німецькомовного світу вже не наважувалася вміщувати відгуки на поетичну книжку єврейської авторки; окремі видання все ж опублікували на своїх шпальтах виважені рецензії на цей перший томик молоді поетеси, серед них деякі буковинські («Czernowitzer Morgenblatt» від 20 березня 1940 р., «Allgemeine Zeitung» від 20 квітня 1940 р.) та швейцарські газети («Der Bund» від 17 березня 1940 р. та «National-Zeitung» від 14 квітня 1940 р.).

В 1941 р. айнзацгрупа D під командуванням бригаденфюрера Отто фон Олендорфа увійшла до Чернівців. Роза Ауслендер примусово утримується в єврейському гетто. Там вона мешкає разом з матір'ю і молодшим братом у темному підвалі, віддана на поталу голодові, страхові й смертельній небезпеці депортації в Трансністрію. Цей стан душевного сум'яття й екзистенціального жаху вона згодом найлаконічніше втілить в одному з віршів першої повоєнної збірки «Незряче літо»:

⁴ Там само. – С. 15.

Вони прийшли
з піками прапорів і пістолями
розстріляли всі зорі й місяць
щоб світла для нас не стало
щоб світло нас не кохало

І тоді ми гуртом поховали сонце
Настало вічне затемнення⁵.

Про це поетеса пізніше згадуватиме і в своєму розлогіму есе «Все може бути мотивом»:

Гетто, злидні, жах, депортації. У ті роки ми часом нелегально збиралися з друзями, інколи ризикуючи життям, щоб почитати одне одному вірші. Супроти нестерпної реальності було тільки два способи поведінки: впасти у відчай або переселитися в іншу реальність, духовну. Ми, роковані на смерть євреї, несканно потребували бодай словечка втіхи. І поки ми ось так очікували смерті, дехто з нас жив у словах-мареннях – нашій травматичній домівці у бездомності. Писати – означало жити. Пережити⁶.

Один із найкращих віршів, які написані в час переслідувань і присвячені зображенню єврейської долі, називається «Без вина і хліба» (тут, безперечно, наявні асоціації з поезіями Гельдерліна, Тракля, як і з біблійною традицією загалом):

У нашім серці владарює ніч
і невідступно тлумить дня заграву.
Потворні кажани проз наших віч
ліниво креслять свастику криваву.

⁵ Там само. – С. 47.

⁶ Rose Ausländer. Hügel aus Äther unwiderrufflich. Gedichte und Prosa 1966-1975. – Frankfurt a.M., 1984. – S. 286.

На всіх дорогах шкірять хижі пащі
вовки, їх очі криє пелена.
Сини юдейські тихо ждуть причастя,
хоча нема ні хліба, ні вина.

Бо срібні чаші падають у твань.
В криницях – їдь, ядучі оболоки.
Що нам зосталось – лиш Стіна ридань,
котра гамує наших сліз потоки⁷.

Коли навесні 1944 р. радянські війська визволили Буковину, їй жахіття війни залишилися для поетеси позаду, Роза Ауслендер знову емігрує до Америки. Вона працює секретаркою в одній із нью-йоркських торгових фірм і пише вірші по-англійськи. Що це означало – протест, заперечення німецької мови? Чи в такий спосіб вона хотіла забути все пережите під час війни? Очевидно, все це можна психологічно мотивувати їй таким чином. Однак вона не могла й не хотіла – після того, як навіки втратила вітчизну – втратити ще й рідну мову. В 1957 р., під час мандрівки по Європі, поетеса відвідала в Парижі свого буковинського земляка Пауля Целана, якого знала ще з чернівецьких часів, і кілька тривалих розмов із ним, тоді вже відомим автором, перевертають її долю: вона знову відкриває для себе рідну мову як найцінніший скарб і незнищенне духовне осердя:

Моя вітчизна померла
вони поховали її
в огні

Я живу
у своїй материзні –
слові⁸.

⁷ Ауслендер Р. Зазн. праця. – С. 27.

⁸ Там само. – С. 131.

В 1965 р. у Відні з'являється – через чверть століття після попередньої публікації! – нова лірична збірка Рози Ауслендер, вже згадувана книжка «Незряче літо». В тому ж році вона покидає США й переселяється спочатку до Австрії, а згодом до ФРН, щоб відчувати себе у стихії рідної мови. В Дюссельдорфі, в пансіоні єврейської громади (Nelly Sachs-Haus) ця вже немолода й недужа жінка, яка, власне кажучи, не мала на той час ніякого імені в літературі, починає нове життя, що виливається в неймовірно інтенсивну творчу діяльність і увінчується понад 20 (!) новими збірками віршів («36 праведних», 1967, «Інвентар», 1972, «Без візи», 1974, «Інші знаки», 1975, «Ще є простір», 1976, «Подвійна гра», 1977, «Попелясте літо», «Материзна», «Ще треба багато сказати» (всі – 1978) та багато інших – інколи по дві-три книги на рік!), на основі яких вона сьогодні зараховується до найпомітніших постатей пововісної німецької лірики.

Не менш трагічною – що також було зумовлено часом та історією – була життєва й творча доля іншого буковинського поета – Мозеса Розенкранца. Народжений в 1904 р. у Берегометі на Пруті у злиденній єврейській сім'ї, він вже свою появу на світ сприймав як певне непорозуміння, що згодом знайшло вияв в автобіографічному вірші «Походження»:

Я народивсь в годину скрухи,
у гнанім племені без прав,
в яким мене ніхто не ждав –
як свідчив погляд повитухи.

Я народився в бідній хаті,
з тавром нуждоти на чолі.
Я народивсь на тій землі,
де я не мав чого шукати.

У світ, наповнений злобою,
прийшов я, мов бездомний гість.
я чув лиш вітру благовість
і так ставав самим собою⁹.

Виростаючи поліглотом (в його рідному селі розмовляли українською, румунською, німецькою, їдишем, а його мати, яка походила з Галичини, навчила його ще й польською), він обрав для своїх поетичних інспірацій німецьку й видав уже 1930 р. в Чернівцях свою першу німецькомовну збірку під назвою «Leben in Versen» («Життя у віршах»). За нею послідували дві наступні поетичні книги – «Gemalte Fensterscheiben» («Вітражі», 1936) і «Die Tafeln» («Скрижалі», 1940), які зробили його одним з найвідоміших буковинських поетів міжвоєнного часу (швейцарський літературознавець Каспар Ніклас Вільдбергер називає його «батьком буковинської поезії»¹⁰).

Проте незабаром історія немилосердно втягує Розенкранца у свою орбіту. Вихор війни проведе його через єврейське гетто, через кілька румунських «трудових» таборів (в одному з них він перебуватиме разом з Паулем Целаном). У травні 1944 р. поетові вдається втекти до Бухареста, й до приходу советів він живе у підпіллі. Звільнення Червоною армією означало для нього лише нові страждання. Після нетривалої праці для служби Міжнародного Червоного хреста в Бухаресті його під надуманим приводом було раптом заарештовано. Поет згадує про це, як про якийсь моторошний, незбагнений кошмар:

Згідно з тодішніми розпорядженнями, допомога Міжнародного Червоного хреста не мала права надаватися румунським німцям.

⁹ Die verlorene Harfe. Eine Anthologie deutschsprachiger Lyrik aus der Bukowina / Загублена арфа. Антологія німецькомовної поезії Буковини / Концепція видання, пер., передмова та біобібліографічні довідки Петра Рихла. – Чернівці, 2002 (далі – Загублена арфа). – С. 231.

¹⁰ Wildberger K.N. Moses Rosenkranz – der Vater der Bukowina-Dichtung // Südostdeutsche Vierteljahresblätter. – 1989. – 38. Jg. – Folge 3. – S. 177–185.

Я самочинно порушив цей наказ і посприям тому, аби частина ірландського ешелону (загалом 40 вагонів продуктів і одягу) дісталася саксонським дитячим будинкам і пансіонам для престарілих. На мене написали донос. Проте тодішній румунський міністр юстиції Лукреціу Петрешкану відмовився заарештувати мене. Радянська комендатура, яка займалася моєю справою, також спершу виправдала мене. Це було на початку 1947 року. В квітні того ж року мене заарештували прямо на вулиці й переправили через румунський кордон – для того, щоб ввести в оману румунську владу, мене переодягли в уніформу радянського майора і доправили до Москви, де спочатку допитували, а потім відправили в сумно відомий ГУЛАГ. Там я змушений був провести десять років у добре відомих з літератури умовах...¹¹

Цей злочинний і кривавий час, у якому слабка й безправна людина, затиснута між двох могутніх тоталітарних режимів, сприймає своє життя як суцільне пекло, де на кожному кроці на неї чатують лише безмірні страждання, приниження і смерть, надає його віршам особливої гостроти. Важкий тупіт історії, який без жалю розчавлює людську долю, викликає в уяві поета жахливі картини, перед якими бліднуть видіння Ієроніма Босха чи Петера Брейгеля-молодшого:

Летить між хмарами труна,
полює навмання,
і ось я в ній, ніхто й не зна,
де спочиваю я.

З Женеві прийде фото – сніг,
усміхнений Мойсей,
а Лета хлюпа біля ніг
і зветься Єнісей¹².

¹¹ *Sienerth S.* «Alles Erlebte übertrug ich in die Bilderwelt meiner Verse». Ein Gespräch mit Moses Rosenkranz // *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*. – 1993. – 42.Jg. – Folge 4. – S. 283.

¹² *Rosenkranz M.* Im Untergang: Ein Jahrhundertbuch. – München, 1986. – S. 89.

Коли поет перебував уже в радянському таборі, друзі в Бухаресті здійснили видання його четвертої збірки «Поезії», яка вийшла в 1947 р. під псевдонімом Мартін Брант. Він і в таборі писав вірші, долаючи нелюдські умови, більша частина яких, на жаль, загубилася. Після звільнення з ГУЛАГу його очікували ще кілька років ув'язнення у румунських тюрмах Жілава і Герла (загалом 18 років), і лише в 1958 р. поета, нарешті, остаточно звільнили. В 1961 р. Мозес Розенкранц емігрує до ФРН, де аж до своєї смерті в 2003 р. він живе у шварцвальдському селі Ленцкірх. Його подальшими публікаціями стали дві поетичні книги під загальною назвою «Занепад. Книга століття» (т. 1 – 1986, т. 2 – 1988 рр.), вихід яких започаткував оприлюднення його «прижиттєвої спадщини». Помітними віхами можна вважати також книгу віршів «Буковина. Поезії 1920–1997» (1998) та том прози «Дитинство. Фрагмент автобіографії» (2003). Свою людську й поетичну долю Мозес Розенкранц розглядає не як одиничний випадок, який був спричинений невдалою констеляцією його життєвих дат чи біографічних моментів. Для поета це радше свідчення бруталної закономірності політичної історії ХХ ст., в якій єврейський народ був засуджений злочинними правителями світу до тотального викорінення й знищення:

Біліший від хмар
страждань твоїх гін.
Пекучий, мов жар,
мій народе, твій скін.

Летиш, наче дим,
наче снігу кружінь.
О хмаро болінь
над краєм моїм.

Бо де ж та земля,
щоб уклякнуть мені?
Могила твоя
між хмар, в вишині¹³.

¹³ Загублена арфа. – С. 245.

Про буковинського поета Пауля Целана за останні роки вже так багато написано, що видається надмірним детально простежувати його життєвий і творчий шлях. Проте Целан є ще одним надзвичайно характерним прикладом того, як історія вривається у людську долю і які спустошливі сліди вона може там залишити.

Його особиста біографія також позначена досвідом гетто й концентраційних таборів, трагічною загибеллю батьків, відразливим антисемітським цькуванням і численними наклепами заздрісників. У порівнянні з іншими німецькомовними поетами Буковини Целан мав, мабуть, найбезпосередніший стосунок до історії, хоча, можливо, й не в такий прямий спосіб, як Мозес Розенкранц.

Для Целана – як ліричного поета *par excellence*, як «Гельдерліна ХХ століття» – в історії був важливий насамперед сучасний момент, який вже іманентно є родовою властивістю лірики. На відміну від інших літературних родів, лірика розглядає історію переважно як внутрішню історію, зовнішні події в першу чергу як психологічні події, а всякий сюжетний розвиток (якщо тут взагалі можна вживати таку категорію) – лише як метаморфози почуттів. Поезія – як і мистецтво загалом – несе на собі для Целана відбиток сьогодення, її «хронотоп» (скористаємось тут терміном М. Бахтіна) зветься «тут» і «тепер».

Можна – як цілковито певен цього – читати це слово так або інак, можна ставити тут різні акценти: акут сучасності, гравіс історії – в тому числі й історії літератури – і циркумфлекс – знак довготи – вічності. Я ставлю – мені не залишається жодного іншого вибору – я ставлю акут¹⁴.

Так поет визначив своє мистецьке кредо 22 жовтня 1960 р. у промові з нагоди присудження йому літературної премії Георга Бюхнера в Дармштадті. Він ніколи не відвертався від злободенних проблем сучасності, від її ідеологічних суперечностей. У своїй знаменитій

¹⁴ Целан П. Меридіан / Пер. з нім. П. Рихла // *Дух і Літера*. – 1999. – № 5/6. – С. 159.

«Фузі смерті» він доторкнувся до найбільочішого нерва повоєнної історії – теми виродження сучасної й буцімто цивілізованої людини в бестіального монстра, що ніхто до нього не наважувався зробити, що дехто – як, наприклад, німецький філософ Теодор Адорно зі своєю тезою про неможливість поезії після Аушвіцу («Негативна діалектика») – навіть вважав варварством. Однак Целан знайшов для цих злодіянь нову мову, і ця мова виявилася адекватною своєму часові. Тому він також політичний поет, вірші якого відкривають найглибші рани нашого часу, рядки якого зіткані з турбот і страхів, марень і візій сучасної людини. Невідповідність між світом і людським індивідумом надто велика, щоб її можна було подолати:

Світ, світ
має рацію в кожному пуці,

я, я
біля тебе, пострижений до коріння¹⁵.

Людина перед історією беззахисна, тут Целан говорить за всіх, але особливо уразливою стає вона тоді, коли народжена євреєм. Свою єврейську долю Целан намагався заперечити, від самого дитинства він страждав від цього. В ранньому листі до своєї тітки Мінни в Палестину 13-літній підліток повідомляє їй: «Авжеж, що стосується антисемітизму в нашій школі, то про це я міг би написати тобі цілу книгу обсягом у 300 сторінок»¹⁶. Ці антисемітські тенденції, які розпочалися в 1930-ті роки за румунського правління в Чернівцях, розквітали дедалі буйнішим цвітом, аж поки не перетворилися під час війни на депортації до Трансністрії. Один із віршів того часу, озаглавлений майже ідилічно – «Ноктюрн», – своєю сюрреалістичною образністю демонструє нам усю цю беззахисність, увесь цей відчай:

¹⁵ *Celan P. Gesammelte Werke in fünf Bänden. Dritter Band: Gedichte III. Prosa. Reden.* – Frankfurt a.M., 1992. – S. 119.

¹⁶ *Chalfen I. Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend.* – Frankfurt a.M., 1983. – S. 51.

Не спи. Будь на прою готов.
 Тополі співучі в путь
 також з вояками йдуть.
 В чашах озер – твоя кров.

Зелених скелетів тан.
 Розірвано хмарну вись.
 Як з вістря холодна слизь,
 стікає твій сон із ран.

Світ – це жорстокий звір,
 що в місячну ніч проник.
 Бог – його злобний рик.
 Жах застила мій зір¹⁷.

І набагато пізніше він не зможе звільнитися від почуття самотності – ні в Бухаресті, де було ще чимало друзів юності, ні у Відні, де безуспішно намагатиметься влаштувати для себе бодай якусь видимість домівки, ні в Парижі, де кине, нарешті, свій життєвий якір і працюватиме викладачем німецької літератури в елітарній Еколь Нормаль Сюпер'ер (Вища педагогічна школа), ні в Німеччині, куди час від часу приїжджатиме, щоб виступити перед публікою з читанням віршів чи отримати чергову літературну премію:

...ніч
 не потребує зірок, ніде
 не питають про тебе¹⁸.

Активізація неонацизму в Європі 60-х років, сумнозвісна «афера Клер Голль» з її безглуздими звинуваченнями в плагиаті, важкі депресії, що почали дедалі частіше навідувати його,

¹⁷ «Ці тихі, німецькі, болючі рядки...»: Рання поезія Пауля Целана у перекладах П. Рихла // *Вікно в світ*. – 1998. – № 2. – С. 137.

¹⁸ *Celan P. Gesammelte Werke*, Bd. 1, S. 197.

двозначне становище Целана як єврея й німецькомовного поета в романському світі приводили його до ще більшої замкнутості. «Ах, знаєте... Я вже часто запитував себе, чи не краще було б, якби я залишився біля буків моєї вітчизни...»¹⁹, – писав він 30 липня 1960 р. своєму давньому другові й менторові Альфреду Маргул-Шперберу. В пошуках своєї єврейської ідентичності він здійснює в жовтні 1969 р., за шість місяців до свого самогубства в Сені, поїздки до Ізраїлю. В короткій промові перед Гебрайською Спільною письменників він знову скаже ці гіркі слова: «Мені здається, я маю уявлення про те, що таке єврейська самотність...»²⁰. Наприкінці квітня його тіло виловлять з води. Тому зайве запитувати, що стало причиною цього самогубства, вважає австрійський письменник Ганс Вайгель, оскільки відповідь лежить на поверхні: еміграція²¹.

Зельма Меербаум-Айзінгер була троюрідною сестрою Целана (обоє мали спільного прадіда по материнській лінії). Сьогодні їй було б за вісімдесят. Однак понад шістдесят років її вже немає в живих: 16 грудня 1942 р. вона померла, заледве досягнувши свого вісімнадцятиліття, у «трудоному» таборі Михайлівка, у Трансністрії, від висипного тифу й голодного виснаження. Свідки згадують, як вона лежала в лихоманці у своєму бараку і тихенько наспівувала: «Голос ставав дедалі тоншим, слабшим. Відтак усе змовкло»²².

Упродовж свого короткого життя Зельма Меербаум-Айзінгер не опублікувала жодного рядка. Свої вірші вона вписувала рівним дівочим почерком в альбом, на обкладинці якого був зображений

¹⁹ *Celan P. Briefe an Alfred Margul-Sperber // Neue Literatur.* – 1975. – 26.Jg. – Н. 7. – S. 56.

²⁰ *Celan P. Gesammelte Werke, Bd. III.* – S. 203.

²¹ *Weigel H. Paul Celan // Hans Weigel. In Memoriam.* – Graz, 1979. – S. 37.

²² *Meerbaum-Eisinger S. Ich bin in Sehnsucht eingehüllt: Gedichte eines jüdischen Mädchens an seinen Freund / Hrsg. von Jürgen Serke.* – Frankfurt a.M., 1984. – S. 22.

букет квітів. Цей альбом зберегли для нащадків Зельмінін подружки Ельза Шехтер-Керен і Рене Абрамович-Міхаелі, які емігрували до Ізраїлю. Історія його рятунку є справжньою одиссеєю, сповненою психологічної напруги й самопожертви.

«Збирання квітів» – так звалася збірка Зельминих віршів, що з'явилася спершу приватним коштом в Ізраїлі. Її упорядником став колишній чернівецький гімназійний професор, класний керівник Зельми Герш Сегал. В 1980 р. німецький публіцист Юрген Зерке опублікував цю тоненьку збірочку під заголовком «Я тугою огорнута. Вірші єврейської дівчини до свого друга» у ренованому видавництві «Гофман унд Кампе». Книга стала літературною сенсацією, вона викликала зливу читацьких листів і асоціацій зі знаменитим щоденником голландської дівчинки Анни Франк, яка загинула в концтаборі Берген-Бельзен. Особливо вражав контраст між пристрасною жадобою життя і невідворотністю смерті:

Я хочу жити.
Я хочу сміятись, дітей родити.
Хочу боротись, творити, кохати.
Я хочу небо на руки взяти.
Дихати вільно, співати пісні.
Не хочу вмирати. Ні.
Ні!²³

Чи відчувала Зельма сама себе поетесою? Сьогодні це питання видається не таким уже й важливим. Німецький поет Карл Кролов вважає, що ці вірші написані людиною, яка вже добре орієнтувалася в літературі. Достеменно відомо лише те, що вона була закоханою дівчиною, яка писала вірші, сповнені меланхолії, душевного неспокою і тужливих марень. Майже всі вони присвячені її коханому другові Лейзеру Фіхману, з яким вона познайомилася в молодіжній єврейській організації в Чернівцях і який пізніше трагічно загинув, коли влітку 1944 р. турецький пароплав з єврейськи-

²³ Загублена арфа. – С. 447.

ми втікачами на борту був торпедований радянським підводним човном:

Я – темна ніч. Одіяння мої
м'якші, ніж білої смерті покрови.
Я всі скорботи і всі жалі
беру в свій чорний, холодний човен.

Коханий мій – нескінченний шлях.
Йому я навек віддала свій посаг –
м'яке, як шовк, і п'янке, мов змах,
крило п'ятьми – моє чорне волосся.

Поцілунок мій – запашний, як мед.
Молодий мандрівець ним снитиме всюди.
Коли він до серця мого припаде –
найпалкіших жінок забуде.

Мої руки ніжні й білі, як сніг.
Погамують вони найлютіші болі,
і кожен, хто доторк відчує їх, –
всміхається мимоволі.

Я – темна ніч, Одіяння мої
м'якші, ніж білої смерті покрови.
Я всі скорботи і всі жалі
беру в свій чорний, холодний човен²⁴.

Часом у її рядках відчутний вплив поетів, яких Зельма багато читала (Гайне, Рільке, Тракль). Але при цьому її вірші далекі від безкрилого епігонства, в них пульсує така розкута образність і зваблива мелодика, що інколи навіть окремі поетичні кліше з арсеналу пізньоромантичних засобів вираження, стерті від частого вживання рими чи нерегулярна метрика сприймаються як виправ-

²⁴ Там само. – С. 445.

дані й емоційно переконливі жести. І якщо взяти до уваги, що чимала частка цих поезій була написана зовсім молодою поетесою, до того ж за екстремальних умов – у гетто, за постійної небезпеки депортації до Трансністрії, яка її не оминула, – то трагічний ореол цієї лірики буде ще сумнішим:

Схились-но, коханий, до мене на руки
і з піснею так задрімай.
Це пісня про біль, і про смерть, і про муки,
це пісня про втрачений рай.

Ти очі зімкни, я тебе заколишу.
Ми вимрієм щастя вві сні.
Ми вимрієм золото злагоди й тиші,
ми вимрієм знади хмільні.

Вві сні до нас, любий, повернуться знову
дні, сповнені світлих жадань,
забудуться хвилі образ випадкових,
години печалі, страждань.

Лиш потім – пробудження, наче розплата...
Ах, як це жахливо увіч!
Якби наші сни вміли щастям ставати
і тугу стирати з облич!²⁵

Лише 57 віршів налічує лірична спадщина Зельми Меербаум-Айзінгер, серед них 5 перекладів з їдишу (Іцик Мангер), французької (Поль Верлен) та румунської. Один з її останніх віршів, що має заголовок «Трагічне», складається лише з однієї строфи:

Це найстрашніше – сліпо віддаватись
і бачити, що зайва ти.

²⁵ Там само. – С. 455.

Вже ні на що не сподіватись,
як дим у безвість відійти²⁶.

Під цими рядками стоїть дата – 23.12.1941 – а відтак червоним олівцем нашвидкуруч дописано: «Я не мала часу закінчити...».

Після того, як німецька поетеса Гільде Домін прочитала вірші чернівецької дівчини, вона занотувала: «Поза всяким сумнівом, її обдарування стоїть на одному рівні з талантом молодого Гофмансталя. Незважаючи на “особливість долі”, це творчість, яка безперечно належить до надбань всієї німецької поезії, а не тільки специфічно єврейської. Це лірика, яку читаєш, плачучи від хвилювання: така чиста, така прекрасна, така світла й така беззахисна»²⁷.

Чотири постаті, чотири поетичні долі з Буковини, які були такими різними, проте мають водночас так багато спільного – не тільки біографічного характеру, що зазвичай зумовлено спільним місцем походження, спільним досвідом дитинства та юності тощо. Ця спільність несе на собі відбиток історії, вона пов'язана з єврейською долею у ХХ столітті загалом. Тою долею, яка так трагічно була позначена Голокостом. Тут можна було вибрати й інші імена – Альфреда Кіттнера чи Іммануеля Вайсгласа, Альфреда Гонга чи Манфреда Вінклера – результат був би таким самим: гетто, концтабір, вигнання або смерть, самотність і загубленість. Від імені всіх цих переслідуваних, бездомних, зневажених історією буковинських поетів говорить Пауль Целан у своєму вірші «Псалом» з книги «Нічійна троянда»:

²⁶ Там само. – С. 461.

²⁷ Zit. nach: *Serke J. Geschichte einer Entdeckung // Selma Meerbaum-Eisinger. Ich bin in Sehnsucht eingehüllt.* – S.14.

Ніхто нас не виліпить знову із глини,
ніхто не оплаче наш прах.
Ніхто.

Слався навіки, Ніхто.
Задля Тебе
ми квітнем.
Тобі
навстріч.

Ніщо
ми були, є і будем,
квітуючи:
троянда-Ніщо, троянда-
Нікому.

З маточкою світлої душі,
тичинкою небесної пустелі,
келихом, що палає
від пурпурових слів, які ми співали
понад, о понад
терням²⁸.

²⁸ Загублена арфа. – С. 373.